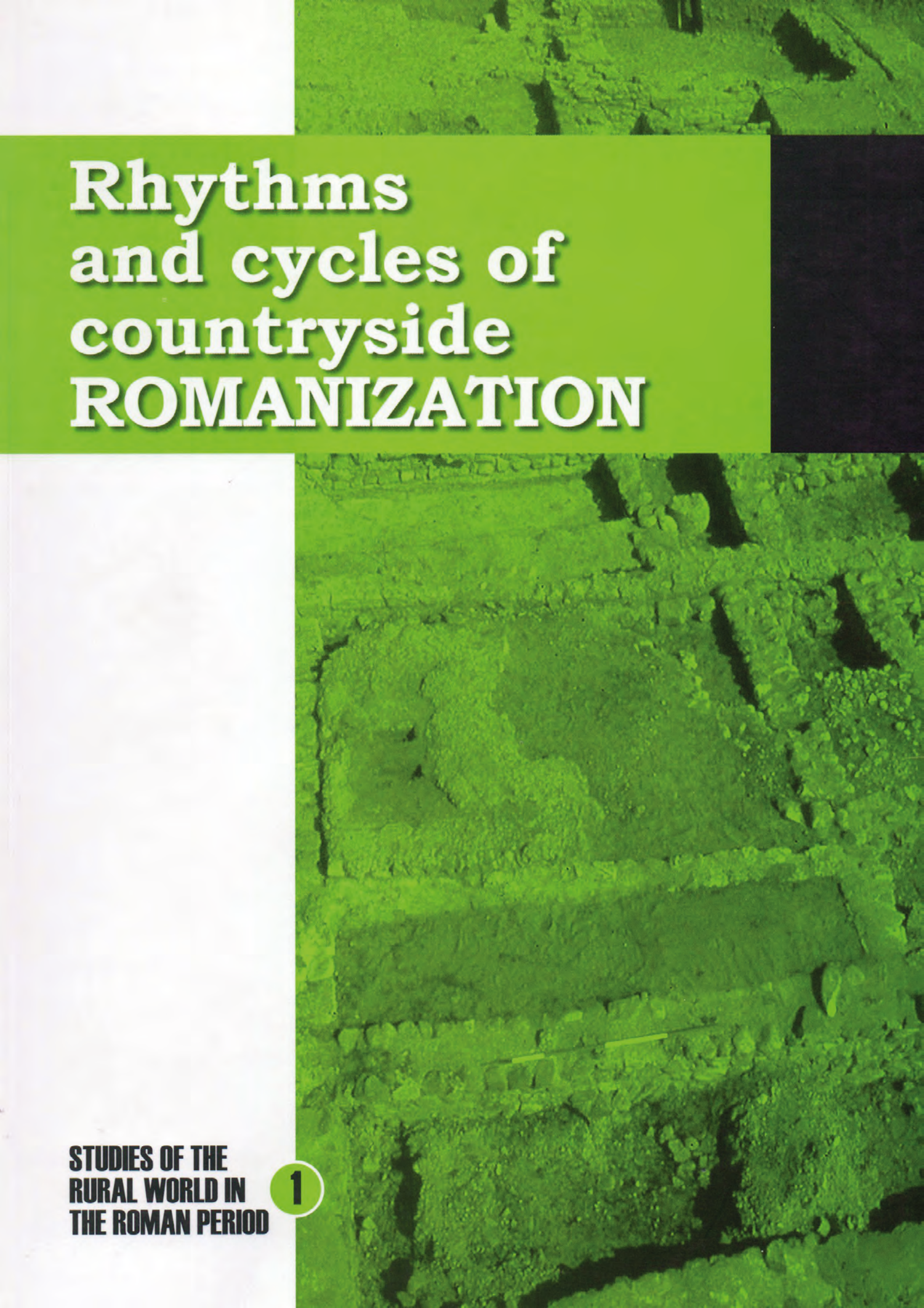




Rhythms and cycles of countryside ROMANIZATION

**STUDIES OF THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

1

El poblament al territori de *Barcino* en època tardorepublicana i imperial: anàlisi arqueològica i històrica

Víctor Revilla Calvo
Dept. Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona

1. Alguns problemes de documentació, anàlisi i interpretació.

Barcino constitueix, a priori, un cas d'estudi excepcional, dins d'*Hispania*, per a definir les relacions que s'estableixen entre l'evolució d'una comunitat cívica i l'organització i ocupació d'un territori, gràcies a la combinació entre una documentació epigràfica urbana molt abundant i una evidència arqueològica relacionada amb els fenòmens materials i culturals que caracteritzen un paisatge: l'hàbitat i l'arquitectura, les instal·lacions i infraestructures de la producció, la xarxa de comunicacions o la cadastració. Un altre aspecte d'interès, per les seves implicacions històriques, és la condició jurídica privilegiada de la ciutat com a *Colonia*. Aquest estatut que afectava també el territori i que es tradueix, en primer lloc, en la implantació d'una centuriació; però que devia tenir altres efectes, més difícils de definir, pel que fa a l'articulació, ocupació i explotació dels espais rurals. L'evolució d'aquest poblament presenta, finalment, alguns trets similars als processos que experimenten ciutats romanes properes, relativament ben conegudes, com *Baetulo* i *Iluro*; a més, el desenvolupament social i econòmic d'aquest conjunt de comunitats urbanes va generar situacions de contacte (perceptibles, sobretot, en l'àmbit de les relacions socials i el patrimoni de les elits) que devien contribuir a uniformitzar les condicions globals del litoral central de Catalunya i justifiquen una anàlisi de l'evolució històrica d'aquest espai en una perspectiva àmplia, com a part del procés general de transformació cultural que suposà la romanització. Malgrat aquestes possibilitats, l'estudi de l'evolució del poblament a aquest territori s'enfronta a problemes més importants que a altres àrees de Catalunya.

En primer lloc, els problemes obvis que suposa la destrucció irreversible de gran quantitat d'evidències arqueològiques com a resultat d'un procés d'urbanització i industrialització desenvolupat des del segle XIX, molt intens i accelerat en el segle XX, que ha alterat radicalment el Pla de Barcelona i el curs inferior del riu Llobregat. Aquesta pèrdua és especialment important pel que fa a l'hàbitat i alguns dels elements que configuren qualsevol territori, aquells on són més evidents els efectes dels ritmes de la "longée

durée” (els cadastres, els camins o la vegetació). Això limita les possibilitats de reconstruir els paisatges i la seva evolució i superposició.

En segon lloc, problemes de programació i actuació científica, substituïda pels descobriments fortuïts i les aportacions de l'arqueologia preventiva; aquestes darreres han estat molt nombroses en les últimes dècades, però el seu rigor i utilitat interpretativa són molt desiguals. En termes generals, la manca d'un número suficient d'excavacions realitzades amb una metodologia acurada té dos efectes. Per una banda, la documentació disponible és limitada i insuficient per anar més enllà d'elaborar una tipologia d'assentaments; una tipologia que no es pot confondre amb una imatge real de l'estructura del poblament, que ha de ser complexa i dinàmica, i que, a més, és difícilment realizable, avui dia, fins i tot sota la forma modesta d'un inventari comarcal. Tampoc no es poden abordar objectius més ambiciosos, com la reconstrucció de les característiques del o dels sistemes agraris desenvolupats, les condicions particulars d'alguns dels espais que integraven el territori de *Barcino* o la dinàmica del poblament i la seva relació amb l'evolució de les estructures econòmiques i socials. Pel que fa a aquesta darrera qüestió, les cronologies disponibles són de poc valor, ja que són molt escasses (es limiten a alguns llocs excavats) i la majoria de les existents són massa puntuals i es refereixen a un moment precis d'ocupació que es difícil situar en un marc temporal més ampli i que seria incorrecte interpretar com a part d'un procés històric sense més dades (molt pocs dels assentaments excavats aporten una seqüència estratigràfica i estructural que permeti obtenir una idea aproximada de la seva evolució). Per tot això, les possibilitats de generalització són limitades.

El segon efecte de l'absència d'una actuació científica adequada és que la majoria dels investigadors ha concentrat la seva atenció en aquelles manifestacions materials associades a les formes de treball i de vida més fàcilment identificades com a part de la civilització romana. Aquest és el cas de l'arquitectura de l'hàbitat, més còmoda d'estudiar i de definir segons paràmetres culturals davant d'altres evidències d'ocupació com els sòls, la vegetació o els parcel·lars i els seus límits. És també el cas de les grans infraestructures públiques (els aqüeductes són un bon exemple) o de certes expressions de la cultura material. En aquest darrer apartat han de considerar-se la tecnologia, des de premses a forns, i les produccions ceràmiques i metàl·liques de tot tipus.

De fet, l'aplicació real d'aquest plantejament té unes conseqüències encara més restrictives, ja que l'estudi de l'hàbitat rural ha prioritzat la *villa*, deixant de banda altres formes d'ocupació i explotació del territori, associades o no a aquella. Això genera una imatge simplificada de l'economia i del poblament. Cal assenyalar, en aquest aspecte, una indefinició del vocabulari aplicat a l'estudi de l'hàbitat i dels sistemes productius relacionat amb un desconeixement de les diverses tipologies arquitectòniques i funcionals. La freqüència amb què s'utilitza el concepte *pars rustica* per descriure estructures que “necessàriament” haurien de integrar-se en una *villa* i que no es poden concebre com a situacions autònomes organitzativament, però alhora integrades en l'economia de la *villa*, n'és un bon exemple (això també es confirma amb la lectura de l'apartat “Intervencions a Barcino (1982-1989), Barcelona”, recollides a *L'Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya, Època romana, Antiguitat Tardana, campanyes 1982-1989*, Barcelona, 1993, 101-112).

La manca de dades i l'esmentada indefinició dels conceptes han conduït molts arqueòlegs a cercar les respostes en una lectura literal dels textos agronòmics i en una traducció material igualment estricta d'aquesta literatura. En relació amb això, s'ofereix una imatge simplificada de la *villa*, reduïda a una forma arquitectònica associada a la residència senyorial, que

és incompatible amb la gran complexitat social, cultural i econòmica que caracteritza aquest fenomen. Com a conseqüència d'aquest procediment, els diversos intents d'anàlisi de l'evolució del poblament rural s'han limitat a descriure l'expansió d'una única forma d'assentament (seria millor dir d'una arquitectura); una forma, cal insistir, molt mal coneguda pel que fa als seus trets estructurals, funcions i evolució per manca d'un nombre suficient de jaciments excavats.

En última instància, el problema fonamental és la utilització, metodològicament incorrecta, d'unes fonts literàries que descriuen una situació ideal per a completar els buits documentals i explicar els fenòmens concrets que es produeixen en un context provincial, substituint així el registre arqueològic. Aquesta subordinació de l'arqueologia suposa, igualment, la renúncia a proposar explicacions específiques sobre la configuració i evolució del territori.

En aquest mateix àmbit de problemes d'anàlisi cal esmentar, finalment, les dificultats d'impulsar i coordinar l'activitat d'institucions culturals diverses per la seva naturalesa, objectius i espai d'actuació. Això s'ha traduït en un coneixement molt desigual pel que fa als espais geogràfics afectats i als principals problemes històrics tractats. Els esforços de la recerca s'han concentrat en alguns territoris, com el Baix Llobregat, que sens dubte constitueixen un espai fonamental per a l'economia de la colònia, i, en aquest sentit, van ser ocupats i explotats de forma intensa des d'època tardorepublicana; però aquest és també un espai de característiques molt particulars per la combinació de les possibilitats que ofereixen recursos diversos i unes bones comunicacions (entre els estudis, alguns d'àmbit local, però generalment exhaustius: Solías, inèdit; 1998, 2003; Barreda 1993; Menéndez/Solías 1996-1997); una altra àrea geogràfica important, el curs inferior del riu Besòs, que vincula el Pla de Barcelona amb els recursos del Vallès, pràcticament es desconeix o només ha estat analitzada a partir de l'evolució de *Baetulo*.

Per la seva banda, els estudis de síntesi són molt limitats i necessàriament superficials; la majoria, a més, es concentren en l'evolució de la ciutat (Granados/Rodà 1993a-b; Rodà 1977 i 1991a-b; Biajot *et al.* 1984; Tarradell 1977, és antic i massa breu, però realitza observacions d'interès; un simple inventari de llocs nous a Piera 1986-1989); quan no se situen en un context més ampli en el qual les dades es dilueixen en generalitzacions (Estrada 1969; Gorges 1979; Keay 1990). Cal esmentar, finalment, diversos estudis recents dedicats a aspectes particulars de l'evolució del territori, com la xarxa viària (Menéndez/Solías 1997), la centuriació (Palet 1997) o els paleopaisatges (Riera/Palet 1993; Palet/Riera 1994; 1997 i 2000).

Com a altres àrees de la Catalunya romana, en resum, la manca de dades provoca que les diverses propostes sobre l'estructura del poblament romà al territori de *Barcino* recorrin sistemàticament a esquemes globalitzadors que s'extreuen de l'evolució d'altres territoris o de la imatge de la *villa* ideal construïda pels agrònoms llatins. Aquesta pràctica permet integrar fàcilment les dades descontextualitzades, precisament la majoria de les disponibles fins els anys 80 i moltes de les incorporades com a resultat de les actuacions d'arqueologia preventiva. Però impedeix construir una imatge específica de la situació del territori i té, alhora, una conseqüència paradoxal: la incorporació de noves dades, evident a partir de la darrera dècada, no ha servit per a modificar substancialment algunes de les hipòtesis en circulació.

2. Poblament i territori en època tardorrepublikana.

Tradicionalment, la majoria de les reconstruccions sobre l'organització i evolució del poblament rural a la Catalunya romana situaven l'inici del canvi de les estructures del món indígena cap a final del segle II aC. Aquest canvi, paral·lel al progrés de la urbanització, seria el resultat de la implantació de les primeres *villae* i del desenvolupament immediat de les estructures socioeconòmiques romanes en àmbit provincial. Alguns estudiosos utilitzaven el terme "villa romano-republicana" per a caracteritzar el nou tipus d'assentament i les seves característiques (Estrada 1969; seguit per Gorges 1979 i Prevosti 1981 i 1991). Aquests assentaments es definien segons el model ideal dels agrònoms, com a residència d'un propietari i centre de gestió i producció, i, per tant, semblarien organitzar-se sistemàticament com la unió d'una *pars urbana* i una *pars rustica* (una proposta similar per la vall del Llobregat a Solías 1998, 65-66, i 2003, 21-24; Solías/Menéndez 1986-1989, 335). Aquest doble procés d'urbanització i de reestructuració del territori aniria associat a la colonització d'elements itàlics (Menéndez 1998, 137). A partir d'aquesta presència i de l'aplicació sistemàtica d'una tecnologia i d'unes estratègies econòmiques el territori s'articulava en un seguit de petites i mitjanes propietats. Aquest model es consolidaria en època d'August, amb la fundació de noves *villae*, que acabarien per ocupar tot el territori disponible al litoral. En aquest moment es formaria el paisatge que caracteritzaria el principat i que es mantindria, sense canvis substancials, fins la crisi del segle III. Aquest esquema general ha estat aplicat a l'evolució concreta del territori de *Barcino*, tot i la manca de dades, amb una precisió: la fundació de la colònia en època d'August, que completaria amb un nou contingent colonial, ara oficial, la extensió de les estructures socioeconòmiques romanes.

Aquesta reconstrucció se situa en la perspectiva d'una història cultural, ja que el seu objectiu és la identificació dels trets que defineixen una situació de romanitat i la definició del nivell o grau precis del canvi. En conseqüència, cerca situar el moment inicial en què es produeix aquesta transformació i els documents materials que la certificarien i permetrien la seva quantificació. L'extensió de la *villa*, en aquest context, s'accepta com a indicador fonamental de l'entitat i la intensitat d'un procés més general. Això ha obligat alguns estudiosos a endarrerir tot el possible la cronologia d'implantació de la *villa* en el territori i ha convertit en un problema fonamental la definició dels seus trets arquitectònics; paradoxalment, deixant en segon terme el seu caràcter de sistema socioeconòmic (Prevosti 1981; 1991; 1995; Jàrraga 2000; Prevosti ha revisat algunes hipòtesis en publicacions posteriors: 1995-1996 i 2005a).

Darrera aquesta proposta, per altra banda, hi ha mancances documentals importants, ja que la identificació dels llocs definits com a *villae* republicanes ha estat realitzada amb criteris arbitraris; per exemple, associant ceràmiques dels segles II-I aC, recollides en superfície, amb estructures no excavades. Aquest era un fenomen que ja havia plantejat J. De C. Serra-Ràfols i sobre el qual no s'havia avançat gaire fins els anys 90, quan s'han començat a excavar i identificar tipus d'assentaments diferents i anteriors a la *villa* romana (Serra-Ràfols 1962). En altres casos, ha estat possible excavar, però no datar amb precisió, estructures romanes superposades a nivells clarament indígenes amb cronologies de segles III-II aC (Solías 2003, 22). Tot i les garanties del registre arqueològic, la manca d'una seqüència estratigràfica adequada obliga a la prudència en interpretar aquests assentaments. En qualsevol cas, totes aquestes propostes parteixen d'intentar definir el canvi cultural a partir de la interpretació d'una evidència material, recollida de forma selectiva i amb

una metodologia poc rigorosa, i sobre la base que aquesta evidència permetria traduir directament certs fets i processos.

El problema de fons és, però, una comprensió i una conceptualització errònia dels fenòmens de conquesta, domini i aculturació, que atribueixen a les societats indígenes un paper passiu i estableixen una relació directa entre processos polítics, socials i econòmics, a la vegada que es converteix un procés molt complex en una acció programada i dirigida per un poder imperial. Darrerament, com a resultat del progrés de la recerca arqueològica, especialment evident en l'àmbit de la protohistòria, la qüestió del final del món ibèric i el caràcter i ritme que assoleix la romanització (entesa com a procés general de canvi cultural) ha estat revisada en termes generals. Això ha permès analitzar l'evolució del territori en alguns sectors del litoral català en una altre perspectiva (Miret/Sanmartí/Santacana 1991; Olesti 1997 i 2000; Revilla 1995 i 2004a; Revilla/Miret 1995; Prevosti 2005a).

En primer lloc, les evidències arqueològiques indiquen una reorganització general del poblament ibèric al llarg del segle II aC, els trets i ritme de la qual tot just comencem a percebre. Com en altres territoris, aquesta reorganització afecta de forma diversa l'anterior estructura de poblament, que es reaprofitja parcialment. Pel que fa als *oppida*, alguns són abandonats, mentre que d'altres perduren encara un temps (Sanmartí 1991). Per la seva banda, a partir de la segona meitat del segle II es multipliquen els petits assentaments dispersos. Aquests assentaments presenten unes característiques ben definides. En primer lloc, localització en zones de peu de muntanya i de plana, prop de cursos d'aigua i boscos, amb un gran potencialitat agrícola relacionada amb l'activitat principal, l'agricultura; en segon, la modèstia arquitectònica; finalment, una cultura material que evidencia un procés de canvi cultural en desenvolupament i que afecta tant la vida quotidiana i les formes de vida (repertoris ceràmics, ús de la *tegula*) com la tecnologia. Un bon exemple d'aquesta situació és l'assentament del Camí Vell de Llor, a Sant Boi de Llobregat, ocupat des del segle IV aC, i que ha aportat nivells estratigràfics de segle II-I fins a època d'August amb uns repertoris ceràmics molt rics (Molist 1998).

Les cronologies disponibles, molt escasses, indiquen, com a mínim, dues situacions: petits nuclis fundats en època ibèrica plena, i que continuen ocupats fins els segles II i I aC, i nuclis originats a la segona meitat del segle II aC. Les cronologies finals se situen a l'època d'August en alguns casos; però alguns llocs van ser reocupats en èpoques posteriors, i això complica la valoració de la naturalesa de la fase més antiga. Entre els llocs amb una fase més antiga i que perduren fins el segle I aC, es poden esmentar, a més del Camí Vell de Llor, els casos del Calamot de Gavà, la Torrassa a l'Hospitalet, Cal Miano i les Grasses, a Sant Feliu, Santa Creu d'Olorda, a Molins de Rei, i Sant Boi (Solías 2003, 22). Entre les noves fundacions destaquen els casos de Santa Madrona del Palau, a Sant Andreu de la Barca, i Plaça de les Bruixes II, a Molins de Rei. En aquest darrer lloc es van localitzar paviments en *opus signinum*, parets en morter estucades i *tegula* i *imbrex*. Els problemes de registre estratigràfic obliguen a la prudència a l'hora de definir aquests darrers llocs com les "*villae* més antigues" del territori (cf. Solías 2003, 24). Una situació similar caracteritza el que succeeix al Pla de Barcelona i al territori al nord del Besòs; en aquest darrer cas, en relació amb la fase final dels poblats ibèrics del Turó de Mas Boschà i Puig Castellar i la fundació de *Baetulo*, en un procés que se situa dins la primera meitat del segle I aC (Palet 1997, 165ss.; per al poblament indígena al nord del Besòs: Sanmartí 1992; Zamora 1993).

Aquesta reorganització de l'hàbitat sembla integrada en un procés de colonització agrícola que respon a la reorganització de les estructures socioeconòmiques del món indígena sota l'efecte de la conquesta romana.

De forma més concreta, la distribució dels assentaments, la presència d'infraestructures de producció i emmagatzematge, i el tipus de productes indiquen l'extensió d'una economia agrícola capaç de generar excedents i integrada de forma regular en els circuits d'intercanvi mediterranis. Aquest sistema es completa amb un accés diversificat i immediat als recursos naturals com a estratègia per a solucionar un conjunt de necessitats generades per una, o unes poques, unitats domèstiques, des del combustible als materials per a la construcció i la producció artesana. En zones com el curs inferior del Llobregat aquesta agricultura podria haver aprofitat les possibilitats que generava l'explotació i exportació d'altres recursos i, més en general, el propi caràcter d'aquest riu com a gran via de comunicació entre el litoral i l'interior, que estimularia tot tipus de tràfic i d'activitats en les seves ribes. Pel que fa als recursos naturals, està constatada l'explotació de minerals en època ibèrica plena i la continuïtat de la pràctica en època posterior, tot i que no es pot determinar la seva entitat (Izquierdo 1998).

L'estudi del poblament d'època tardorepublicana planteja problemes d'estudi importants. Aquests problemes són, en primer lloc, d'evidència documental. Per una banda, manca un nombre suficient de llocs excavats per a definir l'arquitectura i l'organització de l'espai i poder establir així les formes i jerarquia de l'hàbitat. Per una altra, és impossible, per ara, anar més enllà d'identificar la presència d'algunes activitats. En aquestes condicions no es pot determinar l'entitat, significat i relacions entre aquestes activitats (per exemple, quines afecten l'esfera domèstica i la reproducció de les unitats camperoles i quines es relacionarien amb la producció d'un excedent), o el funcionament dels processos de treball i de la tecnologia. Això afecta les possibilitats de reconstruir la jerarquia d'activitats i el funcionament econòmic global del territori. Tampoc no és possible, finalment, precisar les cronologies i tots els nuclis nous se situen globalment dins els segles II-I aC (amb escasses excepcions; així, Plaça de les Bruixes II ha estat datat entre el 125 i el 75 aC: Solías 2003, 22). La informació disponible no permet, en última instància, reconstruir amb claredat els factors socioeconòmics que defineixen els ritmes d'aquest procés de canvi i l'evolució que van seguir els diversos sectors del territori. Un problema relacionat és avaluar l'impacte de la fundació de *Baetulo* en l'organització del territori (Palet 1997, 165); un impacte evident en el cas d'*Iluro* (Pujol/García Roselló 1994).

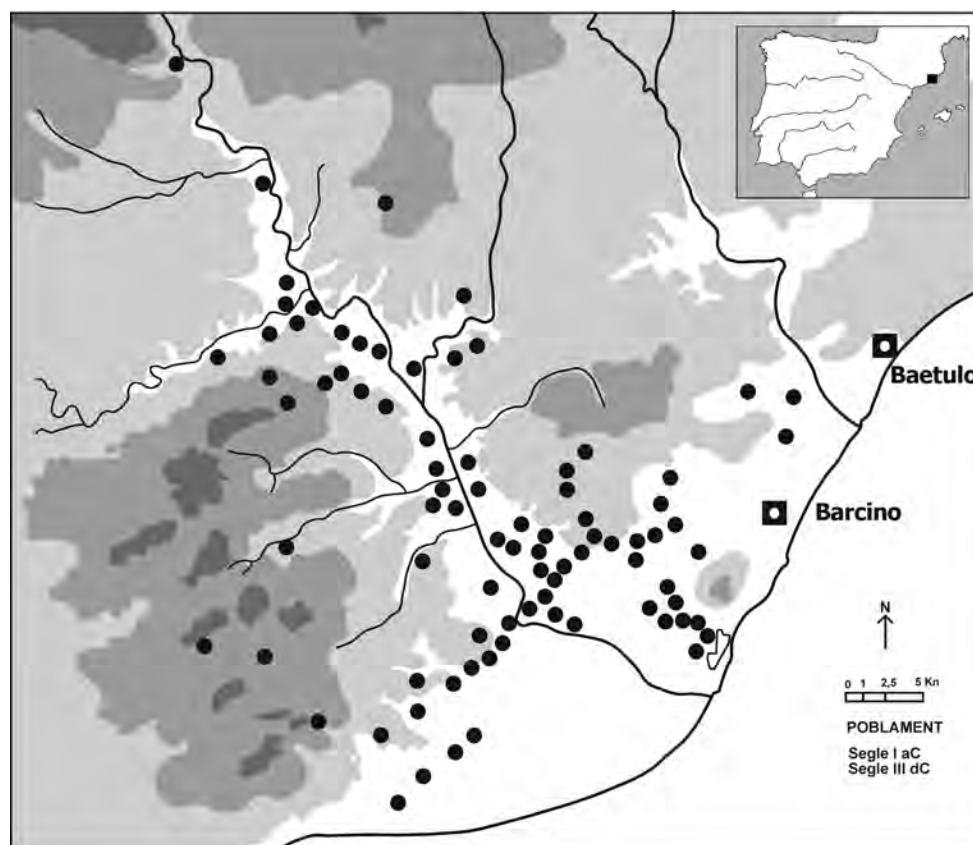
3. El poblament al territori de la colònia *Barcino* entre els segles I i III dC.

Una altra tesis tradicionalment acceptada és que el tipus d'assentament rural dominant al territori, per no dir exclusiu, és la *villa* que descriuen els tractats agrònoms: un complex monumental caracteritzat per una organització arquitectònica i espacial que respon a les necessitats residencials i de status d'un propietari i que desenvolupa un sistema productiu que produeix per al mercat. La seva estructura, en conseqüència, hauria de combinar sistemàticament i necessàriament *pars urbana*, *pars rustica* i *pars fructuaria* amb totes les dependències i infraestructures de producció i servei que descriuen els agrònoms (una tesi afirmada per M. Prevosti en diversos treballs (especialment, 1981; 1984 i 1991). Aquesta proposta era possible, en primer lloc, pels problemes d'identificació de l'arquitectura i les infraestructures relacionades amb l'hàbitat i la producció que generava la documentació arqueològica disponible fins els anys 80. Es fonamentava igualment, i les conseqüències d'aquest plantejament ja ha estat esmentades, en la interpretació errònia de la literatura agrònoma, que no descriu un model real i únic. Això ha impedit crear instruments analítics i categories interpretatives adequades per a cercar altres tipus d'evidència material, com mostra el contingut dels escassos treballs de

síntesi realitzats o la publicació de resultats de prospecció o inventaris de troballes realitzats al darrer quart del segle XX (l'obra de Josep Estrada és un bon exemple). El resultat directe és el desconeixement gairebé total d'altres tipus construccions rurals (domini de la *villa* a Solias 1998 i 2003; Solias/Menéndez 1986-1989, 336-337; Menéndez/Solias 1996-1997 i 1997)¹.

Per altra banda, i això és més important, aquests plantejaments mostren una confusió conceptual i metodològica bàsica relacionada amb la interpretació de les dades materials i que condueix a intentar reconstruir les estructures socioeconòmiques a partir de les tipologies arquitectòniques i l'evolució particular d'alguns assentaments. En aquesta perspectiva, les dimensions i riquesa d'un assentament servirien per a deduir les dimensions de la propietat i les estratègies econòmiques i els processos productius que impulsaria un propietari rural (cf. Revilla 2004a, 177). Cal recordar que aquestes deduccions, per altra banda metodològicament incorrectes, es basen en una manca gairebé absoluta de dades arqueològiques, ja que cap assentament tipus *villa* ha estat excavat de forma continuada al territori de *Barcino*, i aquells més bon coneguts aporten una imatge molt parcial sobre la seva arquitectura, infraestructures i activitats.

La multiplicació d'intervencions arqueològiques i estudis de territori, a partir de la dècada de 1990, ha aportat noves evidències que obliguen a modificar aquests plantejaments. Cal destacar, en particular, la identificació de nous tipus d'assentaments, així com la cronologia particular de molts llocs, que mostra una situació global menys homogènia i la diversitat de ritmes d'evolució. Finalment, les noves evidències materials, relacionades amb la tecnologia (i que afecten el seu funcionament i organització) aporten una altra visió de les estructures econòmiques (activitats i relacions, sistemes d'explotació), de la seva relació amb el poblament i del seu impacte sobre el territori.



1. Aquest extrem es pot comprovar en el conjunt de textos recollits a l'*Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 1993, 79 i ss., que identifiquen sistemàticament com a *villae* llocs dels qual només es coneixen algunes restes constructives; la majoria d'aquests llocs sembla que té una funció productiva.

Figura 1. Distribució del poblament al territori de Barcino (segons Solias 1998 i 2003).

Les dades aportades per l'arqueologia indiquen que a les darreres dècades del segle I aC i inici de l'I dC es produeix una reorganització general del poblament pel que fa a la seva distribució i, sobretot, a les seves característiques arquitectòniques, funcions i relacions (fig. 1). Aquesta transformació sembla relacionada amb una reestructuració del territori que acompanya la fundació de la *colonia Barcino*. Les evidències disponibles, però, són escasses i és difícil establir els trets de cadascun d'aquests fenòmens i les seves relacions mútues (Solías 1998; Menéndez/Solías 1996-1997, 769; Palet 1997, 166 ss.).

El primer fet que es constata és la implantació d'un gran nombre d'assentaments amb una vocació productiva ben definida. Aquests assentaments integren un conjunt d'activitats complementàries que formen part del cicle de producció agrícola que es desenvolupa dins d'una explotació i que respon a estratègies orientades per la comercialització del producte. En tots els casos coneguts, les infraestructures dedicades a la transformació i conservació del producte ocupen la posició principal. Dins d'aquest grup, és possible intuir una jerarquia arquitectònica i funcional, tot i que manquen dades per a definir de forma adequada els diversos tipus.

Les instal·lacions agrícoles més complexes mostren una organització acurada d'infraestructures relacionades amb les diverses fases de processament de productes agrícoles; concretament, el vi: una o més premses, en alguns casos bastides sobre superfícies d'*opus spicatum* o d'*opus signinum* i que es relacionaven amb àmbits propers amb el mateix tipus de pavimentació que potser van servir com a *calcatoria*; un o més dipòsits de fermentació; i, en un espai separat i relativament distant, magatzems de *dolia*. Exemples relativament ben coneguts són l'ermita de Nostra Senyora de Sales, a Viladecans, i Can Cortada, a Barcelona. La primera ha proporcionat les restes d'una premsa i una gran superfície annexa, amb pavimentació en *opus signinum*, definida com a espai de dipòsits, però que també podria haver servit com a *calcatoria*. La instal·lació es va construir durant la segona meitat del segle I dC. A prop, es va localitzar una estança amb una vintena de *dolia*, que s'amortitza a final del mateix segle, i diverses dependències i serveis (conduccions de desguàs) que funcionaren entre la segona meitat del segle I i el segle II (fig. 2). Alguns investigadors defineixen el lloc com a *pars rustica* d'una *villa*, però podria haver funcionat perfectament com a centre autònom de producció (Solías 1983; Menéndez 1998; Fierro 1996; Fierro/Caixal 2004). Can Cortada, igualment definida com a *pars rustica* d'una *villa*, consistia en un gran edifici format per diverses habitacions que disposava d'una premsa i dipòsits en *opus signinum* (Miró/Blasco 1993, 111). Per la seva banda, a Sant Pau del Camp es va localitzar un magatzem de *dolia*; el lloc ha estat definit com a *villa rustica*. La seva cronologia, com la del cas anterior, se situa en els segles I-III (Granados *et al.* 1993).

Un tipus de construcció més modest, per dimensions i organització, és el que semblen representar els casos de Ca l'Espluga, amb una premsa i restes d'un dipòsit (Solías/Menéndez 1986-1989), la Roca, amb dos dipòsits i un *dolium* (Barreda/Estrada 2004), o Ca la Còrdia, que ha proporcionat restes d'un mur i d'un paviment en *opus signinum* (Julià/Bergadà/Solías 1993; Solías 2003, 51). Les cronologies d'aquests llocs són difícils de precisar per la mala conservació de les restes i la manca d'una excavació total; això també dificulta establir com devien funcionar. Ca l'Espluga podria haver estat ocupat entre els segles I i III dC, amb una ocupació prèvia d'època tardorepublicana; els segles II-III correspondrien a la fase més important (fig. 3). En el cas de la Roca (fig. 4) els excavadors només esmenten una datació genèrica de segle I dC, mentre que per a Ca la Còrdia es proposa una ocupació des del segle II aC fins el VI dC. Aquesta ocupació tan perllongada

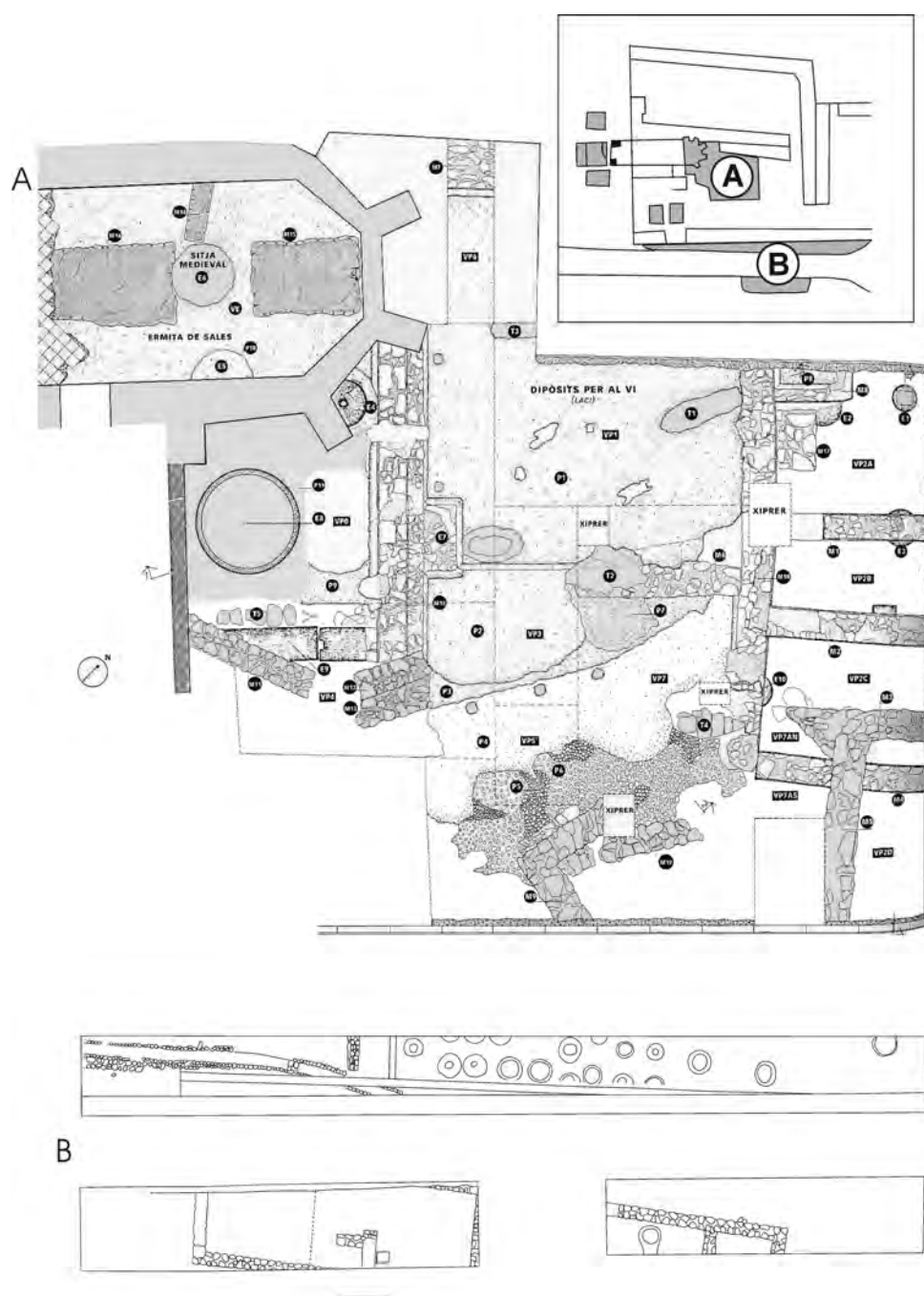


Figura 2. Ermita de Nostra Senyora de Sales, Viladecans: instal·lació de premsatge (a partir de Menéndez, 1998, i Fierro, Caixal, 2004).

devia suposar canvis en la naturalesa de l'ocupació.

En algunes d'aquestes instal·lacions s'han localitzat altres infraestructures que indiquen l'existència del que semblen d'activitats artesanals subordinades al cicle productiu principal; tot i que també és possible que, en alguns casos, aquestes activitats assolissin autonomia (per al caràcter d'aquestes activitats, Revilla 1995, 129). En el cas de l'ermita de Sales, s'han excavat un possible forn de galena, de cronologia imprecisa, i un forn per a ceràmiques que s'hauria remodelat a final del segle I dC (Menéndez 1998, 133). A Can Cortada s'han recuperat escòries de ferro, vidre i ceràmica i un segell per a marcar àmfores.

Segurament, es podrien considerar similars a alguns del tipus anteriors una gran quantitat de llocs molt mal coneguts, però que aporten generalment

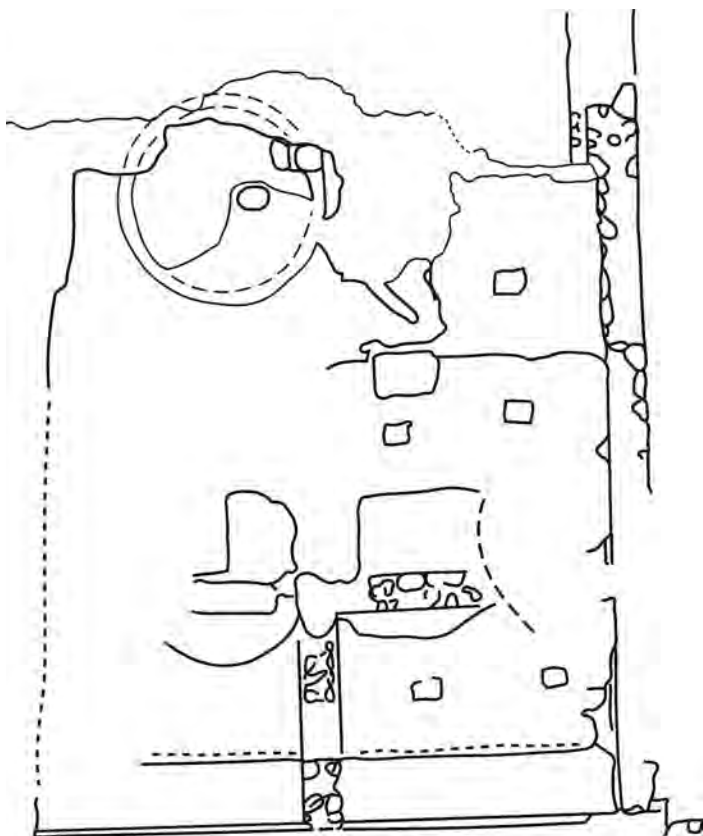


Figura 3. Ca l'Espluga, Pallejà: premsa (Solias/Menéndez 1986-1989).

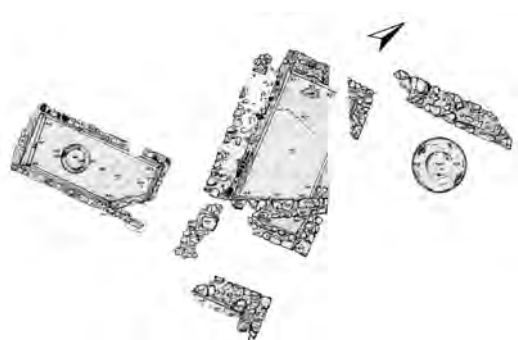


Figura 4. La Roca, Gavà: dipòsits i *dolium* (Barreda, Estrada, 2004).

evidències constructives d'unes característiques específiques: petits dipòsits, espais pavimentats, restes de conduccions, etc. Entre aquests assentaments es poden esmentar alguns dels que ocupen la vall de la riera de Sant Just Desvern: Ca n'Oliveras/La Riba, Can Sagrera, Can Roldan, Can Gelabert, Parc de Torreblanca, Carrer del Ferrocarril, Ca l'Estanquer i Can Marginàs; en aquest darrer s'esmenta l'existència d'un conjunt de *dolia* (Menéndez/Solias 1996-1997, 757ss.).

Un àmbit a part ocupen les instal·lacions artesanes dedicades a la fabricació de ceràmiques. En la majoria dels casos, no es pot definir la seva organització global i dimensions, però alguns complexos es podrien interpretar com a centres de producció, és a dir, agrupacions d'equips que aprofitarien certes condicions (existència de matèries primeres, bones comunicacions) i utilitzarien les mateixes infraestructures, treballant per satisfer una demanda àmplia; sense vincular-se exclusivament a les necessitats d'una propietat rural. La terrisseria millor coneguda, la de la Vila Vella de Sant Boi, va estar activa des del darrer terç del segle I aC fins a final de l'I dC, fabricant àmfores per a vi i un ampli repertori de ceràmiques (fig. 5) (López 1990 i 1995; López *et al.* 2004). També es van fabricar àmfores a Can Reverter, Can Pedrerol, Can Tintorer i Nostra Senyora del Port (Granados/Rovira 1987; Miró 1988, 15ss.; Revilla 1995, núm. 14-17 i 30). Una altra terrisseria important, amb una producció més difícil d'identificar, és Mas Lluí o la Salut (Menéndez/Solias 1996-1997, 362). Alguns d'aquests llocs potser també van centralitzar altres activitats econòmiques, relacionades o no amb l'exportació de la producció vinícola de la zona. De fet, la implantació fluvial i litoral preferent d'aquestes instal·lacions ha d'interpretar-se en el context global d'un sistema econòmic que, a partir de la relació entre producció agrícola i processos comercials i aprofitant les possibilitats d'una estructura de distribució desenvolupada, generava les condicions per a desenvolupar altres activitats i serveis. Algunes d'aquestes instal·lacions artesanes se situen a les rodalies de *Barcino*, en funció de les possibilitats que ofereix un espai suburbà proper al litoral; concretament, la proximitat a punts d'embarcament i a la demanda generada per la població urbana. En particular, és molt possible que alguns d'aquest llocs també actuessin com a centres d'activitat comercial en relació amb l'exportació del vi del territori, ja que es detecta una concentració important d'epigrafia amfòrica, amb presència de segells procedents de les terrisseries del Baix Llobregat (Granados/Rovira 1987;

Berni/Carreras 2001). Tanmateix, es disposa d'informació molt limitada sobre la cronologia de l'ocupació, i no hi ha dades sobre les construccions i l'organització espacial d'aquests llocs. Interpretar el significat de les concentracions de produccions amfòriques i epigrafia de l'*instrumentum*, en aquestes condicions, és perillós. Per ara, el que sembla clar és que la perifèria de la ciutat apareix com un espai que s'aprofita per a diverses activitats i que, en conseqüència, s'articulava de forma complexa, integrant hàbitat, necròpolis, activitats econòmiques i usos públics relacionats amb el manteniment d'infraestructures (els aqüeductes i les vies).

Aquest procés d'ocupació del territori es relacionaria amb la implantació d'un cadastre i l'organització d'una xarxa viària. Les evidències disponibles, en aquest sentit, es daten en època d'August (Palet 1997). Tanmateix, és difícil relacionar directament cadastre i poblament, ja que el nombre de llocs excavats és insuficient i no es poden definir les tipologies de l'hàbitat, l'estructura de l'ocupació i les activitats i el ritme d'evolució del procés.

Quin tipus d'economia agrària indiquen aquests assentaments i la seva organització? La nova distribució del poblament i les activitats es relaciona amb el desenvolupament de formes d'explotació intensives i diversificades i evidencia alhora l'articulació del territori en espais explotats de forma diferenciada; finalment, mostra algunes de les formes productives i estratègies de base: el conreu de la vinya i la comercialització de part de la seva producció, integrant agricultura, artesanat i activitat comercial en formes diverses (dins de l'estructura d'un *fundus*, per exemple; o com a activitat autònoma: Revilla 1995). Tanmateix, les dades disponibles no permeten encara definir el ritme, o ritmes, del procés, ni conèixer amb igual intensitat tot el territori. Bona part de l'espai de la *colonia* sembla, en tot cas, un escenari de producció, fet que respondria bé a una de les intencions de la fundació.

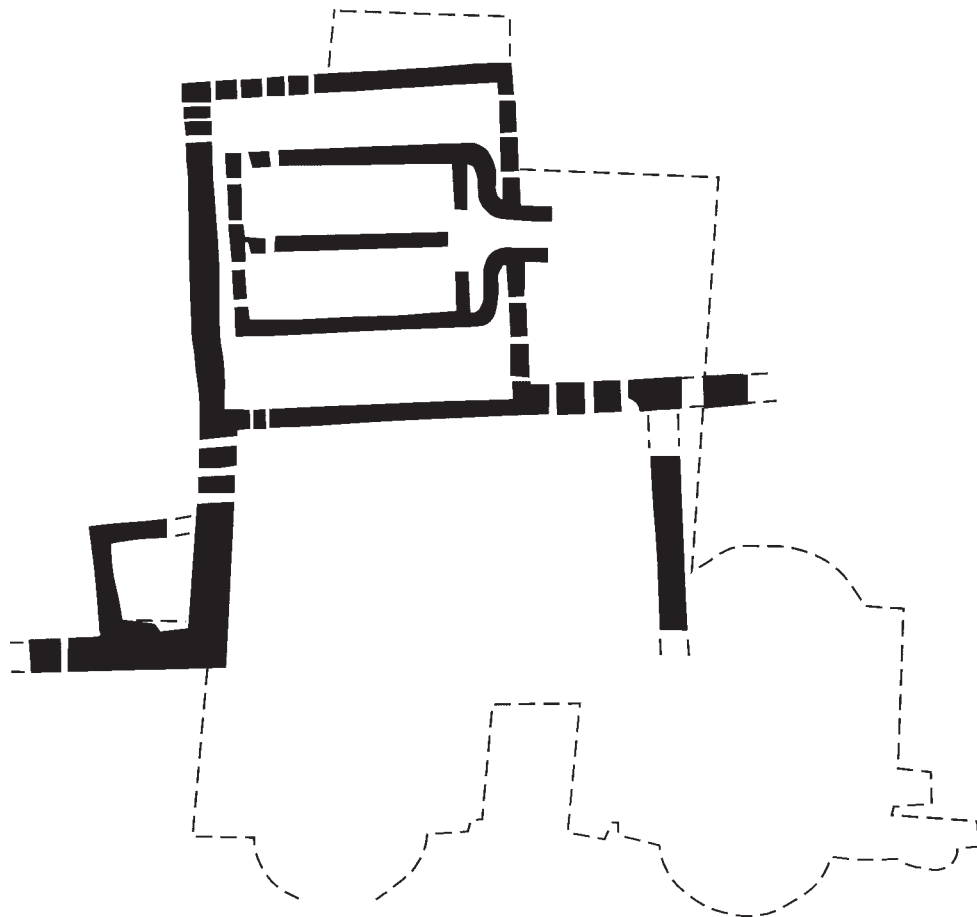


Figura 5. Vila Vella de Sant Boi de Llobregat: forn ceràmic (López *et al.*, 2004).

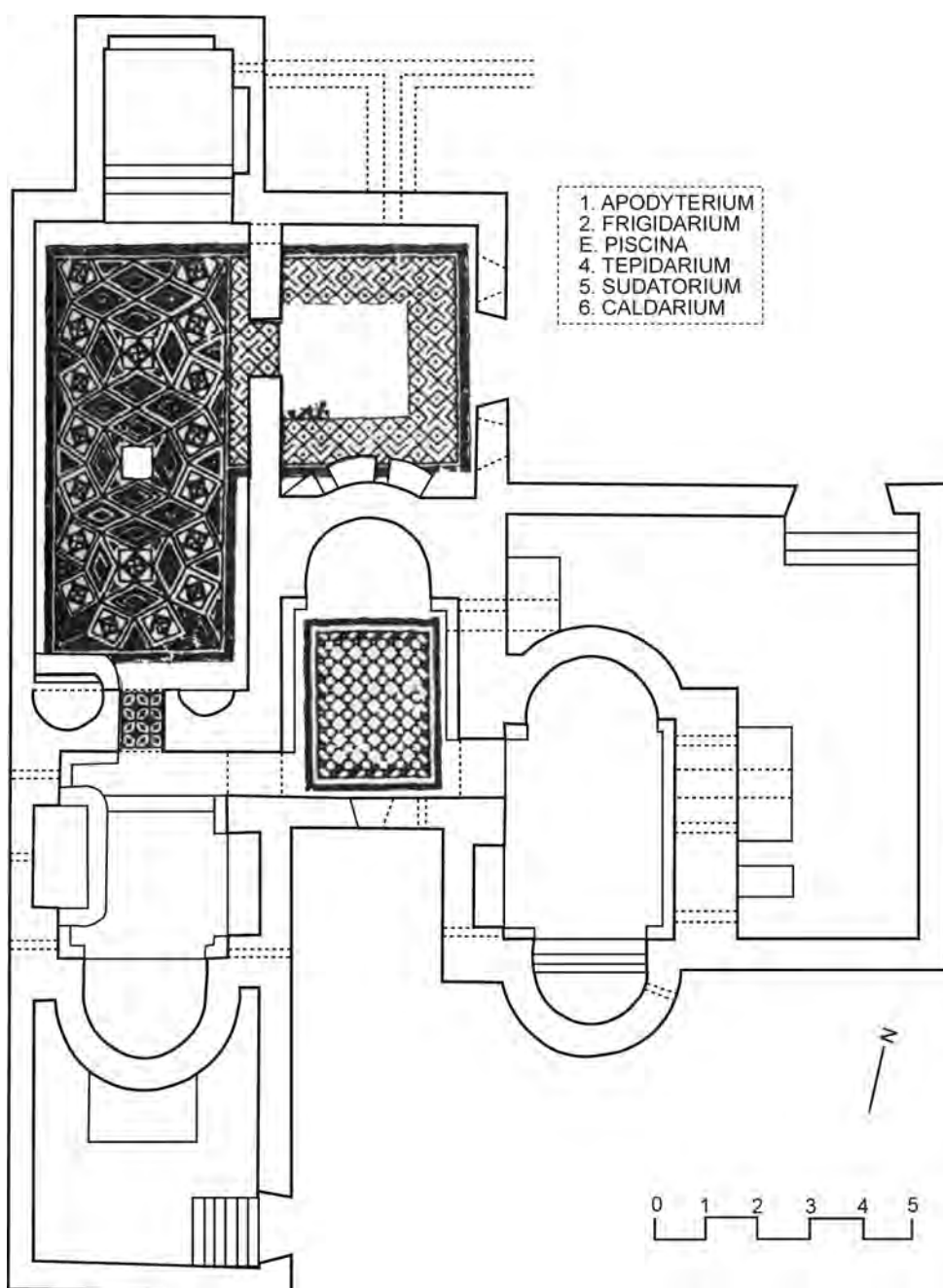


Figura 6. Vila Vella de Sant Boi: complex termal (López *et al.*, 2004).

Alguns investigadors han insistit en la funció de la viticultura com a motor de desenvolupament econòmic i social i, en última instància, com a explicació de l'organització del poblament i del paisatge d'aquest territori. De forma complementària, aquestes hipòtesis defensen la idea d'una crisi general de la viticultura a partir de final del segle I dC (Solias 1998, 71; Menéndez 1998, 136 i 140-141; Menéndez/Solias 1996-1997, 773; per altres zones de Catalunya: Miró 1988; Prevosti 1981, 554-559; 2005d, 423ss.). Aquesta proposta presenta problemes importants, ja que parteix de la idea que l'economia d'aquest territori era regulada exclusivament pel "principi del mercat" i podia definir-se en termes d'especialització i d'activitat empresarial. Aquests plantejaments modernitzants són clarament perceptibles en la terminologia i en la conceptualització dels processos (Solias descriu la crisi com a "enfonsament del model d'explotació comercial del vi": 1998, 71; a més, Solias 2003, 29; Izquierdo 1998,

105ss. desenvolupa la idea d'una economia agrícola i comercial de caràcter capitalista). Les escasses dades disponibles, a més, han estat interpretades, d'una forma massa literal, com la traducció de processos econòmics generals. Així, per exemple, s'ha intentat deduir l'existència d'una economia cerealícola i la seva substitució generalitzada per una economia vinícola a partir de l'evolució de les infraestructures de llocs excavats parcialment o, simplement, prospectats (Menéndez 1998, 135, senyala una fase cerealícola seguida per una fase especialitzada en el vi a l'assentament de l'ermita de Sales). S'ha utilitzat, en conseqüència, l'existència d'infraestructures, de formes organitzatives complexes i d'estratègies orientades per criteris de rendibilitat per a caracteritzar un sistema econòmic de naturalesa plenament capitalista i proposar la seva hegemonia.

En aquest context, s'ha defensat l'abandonament de moltes terrisseries i d'algunes instal·lacions de premsatge en època flàvia i la relació d'aquest fenomen amb una possible crisi de la viticultura de la *Tarraconensis* com a resultat de les mesures de Domicià. El caràcter conjuntural d'aquesta mesura i dels seus efectes ja ha estat assenyalat (Tchernia 1986, 226-227 i 232). Per tant, no es pot proposar com a explicació principal per a la desaparició sistemàtica d'alguns tipus d'edificis; tampoc, en un sentit més general, no justifica la hipòtesi d'un canvi radical de les estratègies econòmiques i del paisatge rural a final del segle I dC. De fet, les dades arqueològiques indiquen una evolució molt més complexa del poblament i de les estructures econòmiques. Sembla, per exemple, que molts assentaments dedicats a la producció agrícola segueixen funcionant, amb una orientació similar, durant el segle II i, en alguns casos, fins el III. En el cas de les terrisseries, la majoria segueixen ocupades durant el segle II, però no es pot establir si es tracta encara de centres artesans o si, pel contrari, la seva activitat va acabar, ja que no han estat excavades suficientment, tret del cas de Vila Vella de Sant Boi. L'estudi de les relacions entre viticultura i exportació del vi d'aquest territori presenta, per altra banda, una dificultat particular: només coneixem bé una fase precisa d'aquest fenomen productor i els seus mercats, el final del segle I aC i la primera meitat de l'I dC, i aquest coneixement depèn de la documentació aportada pels derelictes relacionats amb l'aprovisionament de Roma i pels centres de consum, no de l'excavació in situ de les terrisseries. I, en aquest context, la desaparició d'un tipus de documentació (les àmfores) ha estat interpretada automàticament com a prova d'una crisi general de tot un sistema agrari. El que és evident és que l'absència de dades sobre les terrisseries impedeix definir com es va organitzar i evolucionar l'activitat artesana i les seves relacions amb l'agricultura; i en última instància fa molt difícil determinar l'entitat real de la viticultura i del comerç del vi com a fenomen econòmic i les seves conseqüències com a factor d'enriquiment i de promoció social. Finalment, cal valorar la possibilitat de desenvolupaments diferents als diversos territoris que componen la colònia. El Llobregat, en particular, és un espai integrat en un sentit geogràfic, amb recursos diversos (agrícoles, forestals i miners) i permet l'accés a una conca interior molt àmplia (Solías 1998, 66). De fet, alguns autors indiquen l'existència de derelictes amb carregaments de vi i ferro i plom a la desembocadura del Llobregat en aquest període (però és difícil valorar l'entitat d'aquest fenomen (Izquierdo 1998, 106). El desenvolupament de la viticultura en aquest territori concret respondria, per tant, a l'aprofitament d'una combinació de factors (els recursos disponibles, les comunicacions litorals, una estructura d'intercanvi, la reorganització global de l'espai i el seu aprofitament diferenciats) que es desenvolupen en el context de l'evolució que segueix la *colonia*, que reforça progressivament el seu control sobre el territori i

diferència la seva explotació. Respon també a un aprofitament conjuntural de possibilitats; per exemple, la creixent demanda urbana lligada a la romanització. Pot ser una impressió, però el procés d'ocupació i explotació sembla especialment intens i complex al curs inferior del Llobregat. En aquest sentit, la zona sembla un espai econòmic relativament ben organitzat i diferenciat d'altres, potser l'àrea preferent d'explotació de la nova *colonia*, mentre que el riu Besòs constituïria l'element articulador de bona part del territori de *Baetulo*, comunicant el litoral amb l'interior. Aquesta situació potser va experimentar canvis avançat el segle I i durant el segle II. Ho podria provar, si es confirma, la presència de propietats de famílies barcelonines al Vallès, un espai organitzat pel Besòs, que suggereixen alguns estudis de toponímia i onomàstica recents (Olesti 2005).

Estudis similars ajuden a definir les estratègies econòmiques i socials que hi ha darrera la presència de certes famílies barcelonines en el territori



Figura 7. Mosaic de Can Modolell, Sant Just Desvern (Solías 2003).

d'altres ciutats. Un exemple és la identificació d'esclaus i lliberts d'una *gens* local, els *Pedanii*, que assumeixen el control de certes activitats relacionades amb la viticultura, i potser la propietat de terres, en el que devia ser el territori de *Baetulo* o *Iluro* (Rodà *et al.* 2005). El territori d'aquesta darrera ciutat, sobretot, sembla constituir-se en un àmbit d'acció especial de les elits de *Barcino* des de final del segle I i durant el segle II: en una forma directa, si és certa l'atribució de la propietat de la *villa* de Torre Llauder a l'*eques* C. *Marius Aemilianus*, o més freqüentment mitjançant l'activitat de lliberts, com mostren els casos de L. *Licinius Secundus* o els *Caii Trocina*. El primer és homenatjat per un *Trocina* a Sant Andreu de Llavaneres (IRC I, núm. 125). Altres membres d'aquesta darrera *gens* apareixen a Castelldefels (IRC IV, núm. 112). No sembla casual, en aquest context, la forta presència de lliberts en l'epigrafia pública de ciutats com *Iluro* durant la primera meitat del segle II (IRC I, núms. 97-100; en algun cas, amb una altra possible connexió amb *Barcino*: IRC I, núm. 98). Situacions d'aquest tipus obliguen a analitzar l'evolució de les estructures socials i l'economia de la colònia com a part d'una dinàmica històrica més àmplia en la qual cal valorar el desenvolupament d'altres ciutats romanes de la regió.

En aquest espai rural organitzat en funció de l'aprofitament econòmic, la *villa*, entesa com a forma residencial que utilitza un llenguatge arquitectònic i decoratiu monumental, ha deixat molt poques evidències, i totes relativament tardanes. Per ara, les dades disponibles se situen en ple segle II dC o bé cap al seu final o fins i tot a inici del III. Aquest és el cas de complex termal de Sant Boi, construït cap al 200, i que inclou un programa musivari de gran qualitat (Puig 1988; López *et al.* 2004), i de la *villa* del castell de Castelldefels, amb una organització arquitectònica complexa (López Mullor 1993; Solías 2003, 41). Altres llocs, com les Termes Glude, a Martorell, han aportat restes constructives importants, amb una cronologia de final de segle II o inici del III, que s'atribueixen al sector residencial i serveis d'una *villa*, però el lloc no ha estat excavat suficientment (Torrecillas/Mauri 1993, 89). El mateix succeeix amb l'ermita de la Mare de Déu del Bon Viatge, a Sant Joan Despí (Cuesta/Ramada 1993; Menéndez/Solías 1996-1997, 764), el Pati de la Rectoria de Sant Pere, a Gavà (Izquierdo/Sintas 1993), Can Valls del Racó, també a Gavà (Solías 2003), Cal Reverter, a Sant Vicenç dels Horts (Barreda 2004) i Sant Hilari, a Abrera (Solías 2003, 56). En general, és difícil definir la naturalesa de tots aquests llocs, que han aportat restes constructives importants, però que no han estat excavats de forma continuada. En un moment més avançat, potser dins el segle IV, es data el mosaic de la *villa* de Can Modolell, a Sant Just Desvern, descobert a

final del segle XIX (fig. 7). La datació d'aquest mosaic ha estat situada entre els segles II-III i el IV (Menéndez/Solias 1996-1997, 760-761).

Els casos esmentats no permeten reconstruir els models formals i els programes decoratius que caracteritzen l'arquitectura de la *villa* a aquest territori i la seva evolució posterior; i tampoc els principis ideològics i socials que van inspirar aquesta forma residencial. El cas de les termes de Sant Boi ho mostra amb claredat: el complex té a prop restes constructives molt importants (dipòsits, conduccions) datades a l'Alt Imperi, però no es poden precisar les relacions espacials i funcionals entre els diversos elements que componen el conjunt.

En principi, les dimensions i la localització dels assentaments que es podrien identificar com a *villae* suggereixen una concepció monumental i una relació entre arquitectura i topografia que respon a objectius materials i simbòlics precisos: assegurar la funció residencial, amb els seus serveis, i evidenciar la presència i els drets d'un propietari sobre el territori, a través dels quals es mostra també la seva posició social. Però no es pot anar més enllà d'aquestes afirmacions generals i analitzar els ideals i estratègies concretes desenvolupades per les elits de *Barcino*. És possible, en aquest context, que la implantació de les *villae* fos una mica posterior, o menys general, respecte al que s'aprecia a altres territoris, i que aquest fet es relacioni amb l'estructuració del territori en espais diferenciats en funció d'una explotació econòmica intensa. Aquesta hipòtesi ha de valorar-se en relació a la situació original que devia presentar una fundació colonial i la seva evolució posterior. Com succeeix a altres zones (cas d'*Iluro*, per exemple), les construccions de la segona meitat del segle II i el primer terç del segle III correspondrien a una fase de monumentalització posterior que es desenvoluparia segons certs patrons; una altra qüestió és fins a quin punt aquestes evidències disponibles es poden considerar com a prova d'un fenomen de transformació general de les pautes en les formes de residència.

Quins trets caracteritzen el model d'ocupació dels segles I a III dC? En primer lloc, sembla ben definida una jerarquia de l'hàbitat que tradueix un tipus d'organització de les activitats i les funcions. Aquesta jerarquia correspon a un ordre social i unes estratègies precises. En aquest context, les relacions entre la *villa* com a residència senyorial i centre de gestió i altres tipus d'assentaments són complexes i presenten diverses possibilitats, associades a l'especialització o, al contrari, al caràcter multifuncional d'aquests darrers llocs, que es poden definir com de segon ordre. En el cas de l'especialització, les estratègies aplicades i l'organització del cicle productiu determinen la combinació d'activitats presents i l'entitat de cadascuna d'elles. La manca d'excavació de la immensa majoria d'assentaments coneguts impedeix ser més precisos, però la situació del territori de *Barcino* presenta trets molts similars al que mostren altres ciutats litorals com *Iluro* i *Baetulo*.

En segon lloc, es tracta d'una situació caracteritzada per una densitat variable, com a resultat de la materialització d'unes estratègies socioeconòmiques que generen una distribució diversa de l'hàbitat i les activitats. La *villa* apareix, de forma preferent, a alguns quilòmetres de la ciutat, sobre les terrasses fluvials que delimiten el Llobregat o dominant els cursos torrencials més importants, des dels quals es pot accedir als espais forestals interiors; són llocs visibles, ben comunicats i que controlen superfícies àmplies, amb un conjunt diversificat de recursos. Es tracta, per tant, de llocs dominants adequats a la implantació d'una arquitectura de prestigi. Aquest allunyament de la *villa* respecte a la ciutat ja havia estat assenyalat per M. Tarradell (1977, 95). Aquesta proposta no es basava, en el moment en què es va publicar, en dades adequades, però els treballs realitzats als darrers anys mostren que algunes de les *villae* més

importants (Sant Boi, Castell de Castelldefels o la que podria situar-se sota l'ajuntament de Cornellà) se situen conscientment a certa distància de *Barcino*. Aquest fenomen sembla que respon a factors socials i ideològics que caldrà esbrinar. L'escassa documentació epigràfica (inscripció IRC I, núm. 5) i iconogràfica (*gorgoneion* de Santa Eulàlia de Provençana) relacionada amb les pràctiques funeràries sembla indicar una connexió entre aquest tipus d'hàbitat i els cementiris rurals (Solías 2003, 35; un altre element escultòric, potser relacionat amb un monument, és el Priap d'Hostafrancs: Menéndez/Solías 1997, 160). Aquesta associació ajudaria a reforçar les jerarquies que mostren les formes residencials; però l'evidència és massa limitada. En tot cas, la presència de la *villa* no exclou altres tipus d'assentaments, que es barregen amb ella per tractar-se d'espais amb un clar potencial agrícola. *Barcino* i les ribes del Llobregat, per tant, concentren bona part de l'hàbitat. La situació del curs inferior del Besòs devia presentar trets similars.

Les zones interiors, en el fons de les valls dels torrents o en elevacions a més de 100 m.s.m., són ocupades pel nuclis més modestos i especialitzats. Aquest podria ser el cas dels que es coneixen a la riera de Sant Just Desvern (Menéndez/Solías 1996-1997). Aquests assentaments devien correspondre a una ocupació perifèrica dins el sistema econòmic de la *villa*, en sentit funcional i temporal (feines del cicle agrícola i aprofitament de petits espais i recursos forestals). El mapa d'ocupació de l'espai rural mostra, per tant, fortes desigualtats. En ell, també s'aprecia que l'explotació intensiva del territori no exigeix de la presència d'una *villa*; ben al contrari, un cicle d'activitats complementàries i diferenciades suposa necessàriament la creació d'assentaments especialitzats en una activitat o una fase productiva.

És difícil establir com evoluciona aquesta estructura durant l'Alt Imperi, ja que dades disponibles es redueixen als canvis estructurals i de funció detectats en alguns assentaments, i a la desaparició d'altres. En primer lloc, entre la segona meitat del segle II i la primera del III es produeix la desaparició de gran part dels establiments de segon ordre. Aquest podria ser el cas dels assentaments de la Roca o de Ca l'Espluga, però cal insistir que manquen dades més àmplies sobre aquests llocs i que en el futur es podrien produir noves troballes que mostressin la continuïtat de l'hàbitat en un altre sector. Per altra banda, alguns llocs segueixen ocupats, però canvia totalment el caràcter de l'ocupació en abandonar la producció de vi. Aquest és el cas del complex de Santa Maria de Sales, que segueix habitat fins els segles V-VII (Solías/Menéndez 1983; Menéndez/Solías 1985; Menéndez 1998, 121). Una reestructuració clara mostra la terrisseria de Sant Boi, que finalitzaria la seva activitat a final del segle I dC (López 1990). En canvi, és a les darreries del segle II o inici del III quan *villae* com Sant Boi o el Castell de Castelldefels es reconstrueixen en un sentit monumental, reforçant el seu caràcter senyorial. Com al territori d'altres ciutats litorals, la reorganització de l'hàbitat sembla relacionada amb una transformació de l'organització i la jerarquia de funcions que devia portar a centralitzar els processos productius i població en les *villae*. És possible que aquestes concentrassin a partir d'aleshores les infraestructures de producció, però manquen dades en aquest sentit. És probable, en aquest context, una disminució del nombre d'assentaments i de la densitat del hàbitat.

Cal insistir, però, que no es disposa d'un nombre suficient de llocs excavats i de seqüències estratigràfiques. Per tant, les continuïtats o discontinuïtats que mostren molts assentaments poden ser el resultat de deficiències de la documentació i no indicar canvis reals. Aquest problema és molt evident pel que fa a les propostes de datació dels abandonaments i les reocupacions de molts llocs, que accepten una separació, potser massa estricta, entre

els segles II-III i el IV que resta per confirmar. Per altra banda, algunes cronologies molt àmplies, que ocupen des del segle II aC fins a l'antiguitat tardana, no tenen perquè suposar una ocupació continuada d'un lloc i, encara menys, una continuïtat de formes d'hàbitat i de les funcions.

4. Les transformacions del poblament i del paisatge al final de l'antiguitat.

Els segles IV-VI corresponen a una fase de canvis en les formes i distribució de l'hàbitat (Solías, 1998; Palet, 1997, 178ss.). Aquests canvis són visibles en el registre arqueològic, però és molt difícil relacionar-los clarament amb transformacions socioeconòmiques més generals, ja que les dades recollides són molt parcials. És relativament fàcil, per exemple, identificar noves pràctiques constructives o detectar nombroses situacions de reocupació o freqüentació associades a una topografia marginal, com l'hàbitat en coves. Però aquests fenòmens no es poden definir simplement com un empobriment de les formes de vida i utilitzar-los com un indicador de decadència econòmica general; una interpretació, per altra banda, difícil de justificar davant el dinamisme que mostra la ciutat durant el segle IV i la seva funció com a centre polític, administratiu i religiós en els segles V i VI (Rodà, Granados, 1993b; Beltrán de Heredia, 2002). Tampoc no és possible reconstruir la cronologia del procés, ja que no es disposa d'un nombre suficient d'assentaments i seqüències estratigràfiques excavades. En aquest sentit, és especialment complex definir la naturalesa dels episodis de continuïtat de l'hàbitat que es detecten en molts llocs i les reocupacions d'altres després del que semblen fases d'abandonament. En tot cas, la transformació d'aquest poblament no va lligada a una crisi general de la viticultura, i sembla desenvolupar-se de forma gradual i amb efectes diversos, completant un procés iniciat entre els segles II i III. Els efectes són similars als coneguts a *Iluro*: abandonament d'instal·lacions productives i monumentalització de les *villae*; però les dades són molt escasses (la situació del segle III-IV, per exemple, es desconeix).

El primer fenomen a destacar és la concentració del poblament i, en relació amb això, el que sembla una reducció del nombre d'assentaments (Solías, Menéndez 1985, quantifiquen aquesta reducció en un 50 %). Tot i així, s'aprecia una forta continuïtat en la distribució de l'hàbitat, ja que la majoria de llocs ocupats correspon a assentaments fundats durant l'Alt Imperi o fins i tot abans. Aquest fenomen té un caràcter selectiu que indica que no es pot interpretar senzillament com el resultat d'una crisi econòmica i demogràfica. Per una banda, sembla seguir el procés d'abandonament dels assentaments especialitzats; un procés que es venia desenvolupant des de mitjans-finals del segle I dC. Però molts d'aquests llocs segueixen ocupats o es produeixen reocupacions. És el cas de l'ermita de Nostra Sra. de Sales, que ha aportat ceràmiques del segle IV al VII (Menéndez, 1998, 137; no s'han localitzat, però, estructures); o de Ca la Còrdia, Ca n'Oliveras, Ca l'Estanquer, Mas Lluí (Menéndez, Solías, 1996-1997). Aquest hàbitat sembla organitzat segons nous patrons pel que fa a l'arquitectura (gairebé desconeguda), les formes de vida i les pràctiques econòmiques. A la vegada, es reocupen llocs clarament marginals per la seva localització i característiques, com les coves. L'exemple més conegut és el de la cova de Can Sadurní, a Begues, que aporta evidències del segle IV i de mitjan segle VIII; en aquest cas, sota la forma d'un petit tresor de dirhams (Edo *et al.*, 1993). Tanmateix aquest lloc mostra clarament els problemes d'interpretar les dades associades a l'ocupació: és molt possible que aquestes dades indiquin situacions diferents i no una ocupació continuada i que algunes d'aquestes situacions no es puguin considerar una fase d'hàbitat, sinó una freqüentació esporàdica associada a factors ara com ara inexplicables.

Aquests casos, per tant, difícilment permeten definir les pautes generals de l'hàbitat i la seva evolució.

Paral·lelament, la majoria de *villae* segueixen ocupades: Vila Vella de Sant Boi, Ermita del Bon Viatge, Sant Pere de Gavà, Cornellà, Sant Hilari. En alguns d'aquests llocs, aquesta ocupació suposa el manteniment de les construccions en ús fins el segle V avançat; per exemple, a la Vila Vella de Sant Boi (López *et al.* 2004, 518). Però no es poden establir les condicions d'aquesta continuïtat i si es va produir la mateixa disgregació de les formes arquitectòniques i de l'organització de les funcions que es pot definir en el territori d'*Iluro*. Tot i així, alguns indicis suggereixen que s'està produint un procés en aquesta direcció. Finalment, durant els segles V i VI es constitueix una xarxa de centres de culte. El cas més conegut és el del temple situat sota l'església de Santa Margarida, a Martorell; també s'ha proposat l'existència d'un temple paleocristià sota l'ajuntament de Cornellà. La funció religiosa, la implantació sobre el que podrien haver estat centres senyoriais (cas de Cornellà) i la localització en llocs ben comunicats (prop de la via romana i del pont de Martorell, cas de Santa Margarida) suggereixen un procés de reorganització del poblament articulat per principis d'organització social, econòmica i ideològica molt ben definits, però no es coneixen assentaments associats a aquests llocs. A aquesta estructura de poblament definida entre els segles V i VI se superposa, de forma parcial, el poblament altmedieval i la xarxa de capelles rurals.

Aquestes transformacions de l'hàbitat van associades a canvis en l'organització del territori entre els segles V i VII, en especial pel que fa a la xarxa de comunicacions internes, i a la definició de noves relacions entre els diversos espais (muntanya, valls, litoral, aiguamolls) que el constitueixen. Els estudis paleoambientals recents relacionen aquest fenomen amb canvis en les estratègies econòmiques i en l'aprofitament dels recursos, amb una major insistència en la ramaderia i l'explotació dels productes forestals (Palet/Riera 1994; 1997 i 2000; Riera/Palet 1993). Aquesta situació s'acompanya de la modificació de les condicions i les formes de vida i de treball: funcionament autosuficient de petites unitats domèstiques, diversificació d'activitats, i importància dels processos de reciclatge.

BIBLIOGRAFIA

- BARREDA, M. Ll. 1993, L'ager de Barcino: un exemple d'hàbitat d'època romana a Sant Boi de Llobregat, *Actes del III congrés d'Història del Pla de Barcelona*, vol. I, Barcelona, 79-86.
- BARREDA, M. Ll. 2004, Cal Reverter (Sant Vicenç dels Horts, Baix Llobregat), *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996-2001. La Garriga 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2001*, Barcelona, 541-544.
- BARREDA, M. Ll., ESTRADA, A. 2004, La Roca (Gavà, Baix Llobregat), *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996-2001. La Garriga 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2001*, Barcelona, 545-550.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2002, *De Barcino a Barcinona (segles I- VII), les restes arqueològiques de la Plaça del Rei*, Barcelona.
- BERNI, P., CARRERAS, C. 2001, El circuit comercial de Barcino: reflexions al voltant de les marques amfòriques, *Faventia* 23/1, 103-129.
- BIAJOT, M., GRANADOS, J. O., JULIÀ, M., PUIG, F., SOLÍAS, J. M. 1984, El poblamiento de la zona sur de la Layetania litoral en época ibérica y romana, *Arqueología espacial*, 2, Teruel.

- EDO, M., MILLÁN, M., BLASCO, A., BLANCH, M. 1993, Cova de Can Sadurní, Begues, *Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 95-96.
- ESTRADA, J. 1969, *Vías y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona*. Barcelona.
- FIERRO, X. 1996, Resultats de la campanya realitzada l'any 1995 a un sector de la *pars rustica* de la *villa* romana de Sales, Viladecans, *Quaderns científics i tècnics. Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*, Diputació de Barcelona, 291-298.
- FIERRO, X., CAIXAL, A. 2004, Darreres campanyes d'excavació a la vil·la romana i a l'església de la Mare de Déu de Sales (Viladecans), *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996-2001. La Garriga 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2001*, Barcelona, 530-540.
- GORGES, J-G. 1979, *Les villas hispano-romaines. Inventaire et problématique archeologiques*, Paris.
- GRANADOS, O., PUIG, F., BACARIA, A., FARRÉ, R., PAGÈS, E. 1993, Parc de Sant Pere del Camp, *Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 108.
- GRANADOS, J. O., RODÀ, I. 1993a, La Barcelona de l'època romana, *Actes del III Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Ponències i comunicacions*, vol. 1, Barcelona, 11-24.
- GRANADOS, J. O., RODÀ, I. 1993b, Barcelona a la baixa romanitat, *Actes del III Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Ponències i comunicacions*, vol. 1, Barcelona, 25-46.
- GRANADOS, J. O., ROVIRA, C. 1987, *Tres nous centres de producció d'àmfores a l'Ager de la colònia Barcino, i comerç al I col·loqui d'Arqueologia Romana: El vi a l'antiguitat, Economia, producció Mediterrani occidental*, Badalona, 1985, Badalona, 126-132.
- IZQUIERDO, P. 1998, El port antic de Viladecans: les Sorres, P. IZQUIERDO, F. X. MENÉNDEZ, J. M. SOLÍAS, *Història de Viladecans, I. Els antecedents ibèrics i romans*, Viladecans.
- JÁRREGA, R. 2000, El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC), *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló* 21, 271-301.
- JULIÀ, M., BERGADÀ, E., SOLÍAS, J. M. 1993, Ca la Còrdia, *Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 87.
- KEAY, S. J. 1990, T. BLAGG, M. MILLET (eds.), Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period. *The Early Roman Empire in the West*, Londres, 119-150.
- LÓPEZ MULLOR, A. 1990, Une nouvelle fouille dans les centre producteur d'amphores de Sant Boi de Llobregat (Barcelone), *SFECAG. Actes du Congrès de Mandeure-Mathay*, Marsella, 187-198.
- LÓPEZ MULLOR, A. 1995, Nouvelles marques sur amphores provenant du centre producteur de Sant Boi de Llobregat (Barcelone, Espagne), *SFECAG. Actes du Congrès de Rouen*, Marsella, 177-185.
- LÓPEZ MULLOR, A., FIERRO, X., CAIXAL, A., ESTANY, I. 2004, Les darreres intervencions a les termes romanes de Sant Boi de Llobregat (Sant

Boi de Llobregat, Baix Llobregat). Datació i tipologia, *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996-2001. La Garriga 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2001*, Barcelona, 508-529.

- MENÉNDEZ, F. X. 1998, La vil·la romana de Sales, P. IZQUIERDO, F. X. MENÉNDEZ, J. M. SOLÍAS, *Història de Viladecans, I. Els antecedents ibèrics i romans*, Viladecans.

- MENÉNDEZ, F. X., SOLÍAS, J. M. 1985, Problemes entorn del Baix Imperi al curs inferior del Llobregat, *Pyrenae* 21, 157-168.

- MENÉNDEZ, F. X., SOLÍAS, J. M. 1996-1997, La romanització del territori meridional de la colònia Barcino. El cas de la vall de la riera de Sant Just Desvern (Baix Llobregat), *Hispania i Roma. D'August a Carlemany, Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVII*, 755-782.

- MENÉNDEZ, F. X., SOLÍAS, J. M. 1997, La *Via Augusta* de Barcelone à Martorell, G. CASTELLVI, J. P. CAMPS, J. KOTARBA, A. PEZIN (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française 61, Paris, 157-167.

- MIRET, M., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 1991, From indigenous structures to the Roman world: models for the occupation of central coastal Catalonia, G. BARKER, J. LLOYD, (eds.), *Roman Landscapes. Archaeological survey in the Mediterranean region*, Londres, 47-53.

- MIRÓ, J. 1988, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*, BAR Int. Series 488, Oxford.

- MIRÓ, M. T., ROVIRA, C. 1993, Vil·la del cementiri, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya, Època romana, Antiguitat tardana, campanyes 1982-1989*, Barcelona.

- MIRÓ, M. T., BLASCO, M. 1993, Vil·la de Can Cortada, *Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 111.

- MOLIST, N. 1998, El Camí Vell del Llor: el procés de romanització d'un assentament ibèric al pla, M. MAYER, J. M. NOLLA, J. PARDO (eds.), *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior, Homenatge a Josep Estrada Garriga*, Barcelona, 391-402.

- OLESTI, O. 1997, El origen de las *villae* romanas en Cataluña, *AEspArq*, 70, 1-20.

- OLESTI, O. 2000, Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral, *Empúries* 52, 55-86.

- OLESTI, O. 2005, Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'*ager barcinonensis*, *Laietània* 16, Mataró, 163-176.

- PALET, J. M. 1997, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval. Segles II-I aC – X-XI dC*, Barcelona.

- PALET, J. M.^a; RIERA, S. 1994, Landscape dynamics from Iberian-Roman (2nd-1st centuries BC) to early medieval times (12th century) in the Montjuïc-El Port sector (Plain of Barcelona, NE Iberian Peninsula), *ArchMedievale* 21, 517-540.

- PALET, J. M.; RIERA, S. 1997, Changements du paysage dans la Plaine

de Barcelone (Catalogne) de la Protohistoire au Moyen Age, *La dynamique des paysages protohistoriques, antiques, médiévaux et modernes. XVIIe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes*, J. P. BRAVARD, J. BURNOUF, G. CHOUQUER (eds.), Sophia-Antipolis, 259-270.

- PALET, J. M.; RIERA, S. 2000, Evolución y antropización del paisaje en zonas de baja montaña mediterránea: estudio arqueológico y paleoambiental de los sistemas de terrazas en la sierra litoral catalana, *Cost Action 2. Paleoenvironmental analysis and landscapes studies, Barcelona, 2000*, Barcelona, 101-117.

- PIERA, L. 1986-1989, Resultats de les prospeccions a diversos jaciments ibèrics i romans de Catalunya, *Empúries* 48-50, vol. II, 206-211.

- PREVOSTI, M. 1981, *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*, Badalona.

- PREVOSTI, M. 1984, L'estudi del món rural romà. Un programa metodològic, *Fonaments* 4, 161-211.

- PREVOSTI, M. 1991, The establishment of the villa system in the Maresme (Catalonia) and its development in the roman period, G. BARKER, J. LLOYD (eds.), *Roman Landscapes. Archaeological survey in the Mediterranean region*, Londres, 135-141.

- PREVOSTI, M. 2005a, L'etapa republicana, E. GIRALT (dir.), *Història agrària dels Països Catalans*, vol. I, *L'antiguitat*, J. GUITART (coord.), Barcelona, 345-390.

- PREVOSTI, M. 2005b, L'arqueologia del vi, *ibid.*, 391-401.

- PREVOSTI, M. 2005c, August i la dinastia julioclàudia, *ibid.*, 403-422.

- PREVOSTI, M. 2005d, L'època flàvia i antonina, *ibid.*, 423-433.

- PREVOSTI, M. 2005e, De la dinastia severa a l'inici del Baix Imperi, *ibid.*, 435-445.

- PUIG, F. 1988, Les termes romanes de Sant Boi de Llobregat, *Fonaments* 6, 61-94.

- PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. 1994, El poblament ibèric dispers al Maresme central: L'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Illuro. *Laietània* 9, Mataró, 89-129.

- REVILLA, V. 1995, *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en la Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III d.C.)*, Barcelona.

- REVILLA, V. 2004a, El poblamiento rural en el noreste de Hispania entre los siglos II a.C. y I d.C.: organización y dinámicas culturales y socioeconómicas, P. MORET, T. CHAPA (eds.), *Torres, atalayas y casas fortificadas. Explotación y control del Territorio en Hispania (S. III a. de C. – S. I d. de C.)*, Jaén, 175-202.

- REVILLA, V. 2004b, Ánforas y epigrafía anfórica en Hispania Tarraconensis, J. REMESAL (ed.), *Epigrafía anfórica, Workshop de Barcelona, 9-10 de mayo de 2003*, Barcelona, 159-196.

- REVILLA, V. MIRET, M. 1995, El poblament romà al litoral central de Catalunya. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 16, 395-416.

- RIERA, S., PALET, J. M. 1993, Evolució del sector de Montjuïc-el Port entre l'època romana i almedieval (s. III-X): una contribució a l'estudi diacrònic

del paisatge, *Actes del III Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Ponències i comunicacions*, vol. 1, Barcelona, 49-70.

- RODÀ, I. 1977, La dispersión del poblamiento en el término de Barcelona en la época anterromana, *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad* 17, 47-92.

- RODÀ, I. 1991a, Els homes, l'organització social i les formes de vida, J. SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona. La ciutat antiga*, vol. 1, Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 343-382.

- RODÀ, I. 1991b, Les activitats econòmiques, J. SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona. La ciutat antiga*, vol. 1, Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 385-418.

- RODÀ, I., MARTÍN, A., VELASCO, C., ARCOS, R. 2005, Personatges de *Barcino* i el vi laietà. Localització d'un *fundus* dels *Pedanii Clementes* a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un *signaculum* de plom amb inscripció (segle II dC), *Quarhis. Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, època II, núm. 1, 47-57.

- SANMARTÍ, J. 1991, Els primers pobladors del Pla, J. SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona. La ciutat antiga*, vol. 1, Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 109-137.

- SANMARTÍ, J. 1992, El poblat del Puig Castellar, J. SANMARTÍ, E. GIL, A. RIGO, J. DE LA PINTA, *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*, *Història de Santa Coloma de Gramenet* 1, Sta. Coloma de Gramenet, 47-102.

- SERRA-RÀFOLS, J. DE C. 1962, Estratos ibéricos debajo de villas romanas de la costa catalana. *VII Congreso Nacional de Arqueología, Zaragoza, Barcelona, 1960, Zaragoza*, 255-260.

- SOLÍAS, J. M. 1983, *Excavacions a l'ermita de Ntra. Sra. de Sales (Viladecans, Baix Llobregat)*, *Excavacions arqueològiques a Catalunya*, 3, Barcelona.

- SOLÍAS, J. M. 1998, El poblament romà, P. IZQUIERDO, F. X. MENÉNDEZ, J. M^a. SOLÍAS, *Història de Viladecans, I. Els antecedents ibèrics i romans*, Viladecans.

- SOLÍAS, J. M. 2003, *Rubricatum. Roma al Baix Llobregat* (Catàleg de l'exposició), Sant Boi de Llobregat.

- SOLÍAS, J. M. inèdit, *El poblament del curs inferior del Llobregat en època ibèrica i romana, tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona*.

- SOLÍAS, J. M., MENÉNDEZ, F. X. 1986-1989, La vil·la romana de Ca l'Esplugu (Pallejà). Observacions sobre l'estructuració territorial i econòmica del curs inferior del Llobregat en època romana, *Empúries* 48-50, vol. II, Barcelona, 330-341.

- TARRADELL, M. 1977, Sobre el poblamiento romano en el Pla de Barcelona, *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad* 17, 93-97.

- TCHERNIA, A. 1986, *Le vin de l'Italie romaine*, Roma.

- TORRECILLAS, M., MAURI, A. 1993, Termes Glude, Martorell, *Anuari d'intervencions arqueològiques de Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 89.

- ZAMORA, D. 1996, Les ceràmiques de vernís negre del poblat ibèric del Turó d'en Boscà, Igualada.